

~~tegnelse, der har det græske begrebs indhold, ikke det skikkelse.~~

Vi må altså undersøge, hvad der skal til for, at sjælen kan bevæge sig ubesværet i den samme rytme, være sig selv gunstigt stemt og se med fryd på sig selv, og uden at der går noget skår i denne glæde, blive ved at være i en fredelig tilstand og aldrig opblæst eller nedtrykt. Det kan nemlig kaldes sindsro. Lad os i almindelighed undersøge, hvordan den kan komme i denne tilstand, så kan du tage, så meget du vil af universalmidlet. Men først må hele dårligdommen trækkes frem, så den kan ses fra alle sider, og enhver kan vedkende sig sin del. Så vil du også forstå, hvor meget mindre besvær du behøver at have med at overvinde din livslede end de, der er bundet af en strålende stilling og stønner under en vældig titel, og som snarere af ærekærhed end med vilje lader sig fastholde i en udvendig rolle.

De er alle i samme situation: både de, der lider af vægelsind og i kedsomhed bestandig ændrer planer og altid synes bedst om det, de har lagt bag sig, og de, der glaner i ørkesløshed. Man kan føje dem til, der – fuldstændig som mennesker, der har svært ved at falde i søvn, og som vender og drejer sig og indtager snart en, snart en anden stilling, indtil selve trætheden lader dem finde hvile – har umådelig travlt med at ændre deres liv, og så til sidst lader det blive ved det, som de bliver fanget i, ikke af afsky for yderligere forandring, men af alderdommen, der ikke orker nogen fornyelse. Man kan også tilføje dem, der, snarere af træghed end af stædighed, er for tunge i det og ikke lever sådan, som de vil, men sådan som de er begyndt. Utallige individuelle afskygninger har denne sygdom, men én virkning: utilfredshed med sig selv. Det kommer af sindets ustadighed og af frygtsomme eller ulykkelige lyster, som man mangler mod eller konse-

kvens til at tilfredsstille, så man kun når langt i håbet: de, der ikke styrer deres egne bevægelser, bliver uundgåeligt letbevægelige og letpåvirkelige.

Deres ønskers mål søger de at nå ad alle veje og oplærer og tvinger sig selv til også at færdes ad de uhæderlige og besværlige, og er det spildt møje, piner det dem at have kompromitteret sig til ingen nytte, og de beklager ikke, at de har villet det forkerte, men at de har villet det forgæves. Så angrer de, hvad de er begyndt på og ængstes for at begynde igen og bliver ofre for den rådvildhed, der ingen udvej ser, fordi de hverken kan beherske eller adlyde deres lyster, den ubeslutsomhed, der kommer af manglende livsudfoldelse, og det sløvsind man lammes af mellem sine strandede forhåbninger. Og man gør kun det hele værre, hvis man af lede ved sine ulyksalige anstrengelser trækker sig tilbage til ensomme studier, hvad en sjæl, der er indstillet på offentlig virksomhed og ivrig efter handling og urolig af naturen, slet ikke kan finde sig i, fordi den har for lidt indre kraft at tære på. Uden den adspredelse, som selve beskæftigelsen giver en rastløs sjæl, kan man ikke holde sit hus, sin ensomhed, sine vægge ud: man ser sig ikke gerne overladt til sig selv. Heraf kedsomheden og utilfredsheden med sig selv og vægelsindet og den forstemmende og sygelige utålmodighed med ens egen uvirksomhed, især når man skammer sig over at indrømme årsagerne og skamfølelsen får kvalerne til at slå ind, og lidenskaberne lukkes inde i et snævert rum uden udgang og kvæler sig selv; heraf bedrøveligheden og sløvheden og de tusind svingninger i en usikker sjæl, der holdes oppe af forfængelige håb og slås ned af bristede forventninger; heraf tilbøjeligheden til at forbande sin egen uvirksomhed og klage over ikke at have noget at lave og forbitrelsen over andres succes (thi intet nærer misundelsen som gold lediggang, og den, der ikke har kunnet

føre sig selv frem, ønsker alle ned i skidtet); og i sin fortrædelighed over de andres fremgang og fortvivlelse over, at det ikke går for en selv, harmes man over sin lod og klager over tiden og trækker sig tilbage til sin krog, hvor man, led og ked af sig selv, kan ruge over sine kvaler. Thi af naturen er menneskeånden letbevægelig og indstillet på aktivitet. Enhver anledning til at komme i sving og ud af sig selv er den kærkommen, kærkommen især for de mindste ånder, der er bidt af rumsterelyst: ligesom bylder og sår lokker hænderne til og nyder enhver skadelig berøring, og ligesom det er forbundet med lystfølelse at irritere udslæt på kroppen, således fryder anstrengelser og rystelser de sjæle, hvori lidenskaberne er brudt frem som ondartede sår. Der er jo noget, der også gør vort legeme godt ved at gøre lidt ondt: at vende og dreje sig om på den side, der endnu ikke er træt, og blive ved at skifte stilling, som Akilles hos Homer,* der snart på maven, snart på ryggen, anbringer sig på alle mulige måder, for det er jo karakteristisk for den syge ikke at kunne tåle noget ret længe og bruge forandringer som lægemidler. Derfor begiver man sig på rejse ud i det blå og farter fra kyst til kyst og forsøger sig snart til vands, snart til lands, med den flygtighed, der altid er det nærværende fjendtligt stemt: „Nu må vi til Campanien!“ Men snart har man nok af yndighederne: „Vi må se vild natur, lad os tage til Bruttium og de lukaniske bjerge!“ Men i ødemarken sukker man efter noget idyllisk, som det forvænte blik kan rekreere sig ved efter så længe at have måttet tåle det barske syn af landskabelige rædsler: „Tarent er målet og dens berømte havn og dens milde vinterklima og dens frugtbare omegn, der kunne ernære den i sin tid store befolkning ... Nej, nu må vi tilbage til Rom: alt for længe har ørene savnet lyden af bifald og vognummel, nu skal det gøre godt at se menneskeblod flyde.“ Således

følger rejse på rejse, skuespil på skuespil. Som Lukrets siger:

*Enhver er bestandig på flugt for sig selv.**

Men hvad hjælper det, når man ikke kan undslippe sig selv? Man er jo bestandig i hælene på sig selv som en påtrængende og besværlig følgesvend. Vi må altså gøre os klart, at det ikke er omgivelserne, vi lider under, men os selv: vi har ikke kraft til at holde ud og kan hverken holde til anstrengelse eller nydelse, hverken til vore egne eller andres sager. Nogle er blevet drevet i døden af dette: ved bestandig at ændre forehavende bliver de ved at køre i det samme og levner ingen plads for noget nyt, og de begynder at føle lede ved tilværelsen og hele verden, og deres fortærende lyster munder ud i dette: hvor længe dog stadig det samme?

III. Nu spørger du hvilket middel, jeg mener, der kan bruges mod denne livslede. Bedst var det, som Athenodorus siger, at binde sig til aktivitet og deltagelse i det politiske liv og sociale pligter. Thi ligesom nogle mennesker tilbringer hele dagen i solen med legemsøvelser og legemspleje, og ligesom atleter har størst gavn af at bruge det meste af tiden på at styrke deres muskler og gøre sig hårde, hvad de har viet deres liv til, således er det for os, der forbereder os til den politiske kamp, langt det smukkeste at gå helt og fuldt ind for denne opgave, thi er det ens mål at gøre sig nyttig for sine medborgere og medmennesker, har man både fagligt og personligt udbytte af at anbringe sig midt i det offentlige liv og påtage sig stats- og privatanliggender efter bedste evne. — ~~Men, tilføjer han så: da retskaffenheden, midt i al denne vanvittige menneskelige ærgerrighed, blandt så mange bagtalere,~~

~~uforudsete og uindskrænkede som Sejanus? På selv samme dag, som han havde haft senatet som æres eskorte, rev folket ham i småstykker. Af den mand, der havde fået så meget af guder og mennesker som tænkes kan, blev der ikke så meget tilbage, at bøddelen kunne bære det væk. Du er konge, — behøver jeg at minde dig om Krosus, der på befaling besteg bålet, og så det slukkes og således ikke blot overlevede sin kongemagt, men også sin død — eller om Jugurtha, der i løbet af et år nåede at skræmme det romerske folk og at blive vist frem for det. Afrikas konge Ptolemæus og Armeniens Mithridates har vi selv set i fangenskab under Gajus: den ene blev landsforvist, den anden ønskede nok, at det kun var sit land, han blev vist bort fra. Hvis du i tingenes evige op og ned ikke holder det værste, der kan ske, for muligt, giver du de fjendtlige kræfter magt over dig, som den formår at bryde, der forudsiger dem.~~

xii. Vi må dernæst undgå at arbejde på noget frugtesløst eller på en frugtesløs måde. Vi må altså ikke ønske noget, vi ikke kan opnå — eller som, når vi har opnået det, for sent og efter megen møje får os til at indse vore ønskers forfængelighed: vor umage må, med andre ord, ikke være forgæves og uden virkning — eller virkningen må være umagen værd. Det fører nemlig næsten altid til mismod, hvis man ikke har nogen succes eller må skamme sig over den succes, man har. Vi må afskære os fra det liv, mange mennesker fører, der styrter rundt i andre menneskers huse og i teatre og på torve og giver en hånd med i sager, der ikke angår dem, og altid giver sig mine af at have travlt. Hvis du spørger en af dem, når han går hjemmefra: „Hvor skal du hen? hvad har du for?“ vil han svare dig: „Det ved jeg sgu ikke, men jeg møder nok nogen og finder noget at gøre.“ Uden mål og med

strejfer de om og søger noget at tage sig til, og de påtager sig ikke, hvad de har foresat sig, men hvad de er løbet ind i. Planløs og meningsløs er deres færd, som myrernes der umotiveret gør omkring på grenen og snart er på vej op til toppen, snart ned til roden. Tilsvarende er mange menneskers livsførelse, som man med god grund kan kalde stundesløshed. Man må ynkes over dem, når de sådan farer af sted som til en ildebrand og støder sammen med de andre og falder og får dem til at falde — og så skal de bare hen og hilse på en, der aldrig hilser igen, og følge en mand til graven, som de aldrig har kendt, eller til ens proces, som altid fører proces, eller til ens bryllup, som altid bliver gift, eller ledsage en bærestol, som de hist og her selv får lov at bære. Så, når de kommer hjem med en aldeles unødvendig træthed, sværger de på, at de selv ikke ved, hvad de gik ud for, og hvor de var henne — for dagen efter at genoptage den samme tomgang. Alt arbejde må sigte til noget og have noget for øje. Det er netop ikke foretagsomhed, der gør dem rastløse, men falske forestillinger om tingene, der får dem til at rase som de vanvittige, thi også de lader sig bevæge af et eller andet håb, lader sig dåre af et gøglebillede af et eller andet, hvis tomhed deres forrykte sind ikke kan gennemskue. På samme måde lader enhver af dem, der går ud for at gøre mængden større, sig føre rundt i hele byen af tomme ligegyldige ærinder: skønt han intet har at tage sig til, driver dagslyset ham hjemmefra, og når han er løbet forgæves mod mange døre og har hilst på dørvogterne, er der, hvor få der end har villet tage imod, ingen han har vanskeligere ved at træffe hjemme end sig selv. I en sådan sygelig tilstand bunder også den skammelige uvane at lytte og lure efter nyt, i det offentlige såvel som i det private liv, og at vide besked om mange ting, som det er risikabelt både at tale og at høre om.

xiii. Det var formodentlig noget sådant Demokrit havde for øje, da han begyndte sit værk således: „Den, som vil leve roligt, bør hverken privat eller offentligt have for mange gøremål,“ idet han vel at mærke hentydede til de overflødige, thi hvis de er nødvendige, er der både privat og offentligt ikke blot mange, men utallige ting at gøre; men hvor det ikke er en hellig pligt, der kalder os, bør vi lægge bånd på vor foretagsomhed. Thi den, der giver sig i kast med meget, underkaster sig også gerne tilfældets luner, som man gør bedst i sjældent at løbe an på, men altid at have i tankerne uden at forlade sig på det:

„Jeg står til søs, hvis der ikke indtræffer noget“, og „jeg bliver prætor, hvis der ikke kommer noget i vejen“, og „mit forehavende vil lønne sig, hvis der ikke kommer noget på tværs.“ Det er derfor vi kan sige, at der ikke tilstøder den vise noget imod hans forventning: vi siger ham ikke fri for menneskelige tilskikkelser, men for menneskelige fejltagelser, og alt går ikke, som han har villet, men som han har tænkt. Først og fremmest har han jo tænkt, at noget vil kunne krydse hans planer, og smerten over uopfyldte ønsker må nødvendigvis ramme den mindre hårdt, der ikke har givet sig selv sikker lovninng på succes.

xiv. Vi må også gøre os lidt smidige og ikke for afhængige af det én gang vedtagne, vi må kunne gå med, hvor omstændighederne fører os, og ikke være bange for at ændre planer eller standpunkt, når vi blot ikke bliver ofre for det vægelsind, der blandt alle laster især er en fjende af vor ro. Thi nok må den stivsindede uundgåelig blive ængstelig og ynkelig, da tilfældet ofte river noget fra ham, men den vægelsindede er endnu værre stedt, da han aldrig får samling på sig selv. Det er både farligt for vor sindsro ikke at kunne ændre holdning og ikke at have

nogen. For enhver pris må sjælen gøre sig fri af alt uønsket: den må have tillid til sig selv, glæde af sig selv og sit eget bedste for øje, den må holde sig længst muligt borte fra alt, der er den fremmed, og holde sig til sig selv, den må kunne lide tab uden at lide og fortolke selv modgang positivt. Da vor ven Zenon fik at vide, at alle hans ejendele var gået til bunds med et skib, sagde han: „Tilfældet vil, at jeg skal filosofere mere uforstyrret.“ Da en tyrann truede filosofen Theodoros med døden og endda uden begravelse, sagde han: „Tag hvad du behager, den pægl blod er i din magt, men hvad begravelsen angår, er du en dåre, hvis du tror mig mere interesseret i at rådne under end over jorden.“

~~Julius Canus, en meget stor personlighed, der end ikke bliver mindre beundringsværdig af at være samtidig med os, havde haft en længere ordstrid med Gajus, og da han trak sig tilbage, sagde denne Falaris til ham: „For at du ikke skal smigre dig med tåbelige håb, har jeg beordret din henrettelse,“ og han svarede: „Mange tak, o ædle fyrste!“ Hvad han har ment, står mig ikke helt klart, thi flere muligheder falder mig ind. Har han villet være ufordrendt og vise den grusomheds dimensioner, der gjorde døden til en velgerning? eller ville han foreholde ham det vanvittige i, at han dagligt blev takket, af dem, hvis børn han lod dræbe, såvel som af dem, hvis formuer han lod konfiskere? Eller var det som befrielse, han modtog døden med taknemlighed? I alle tilfælde var hans svar en stor sjæl værdigt. Man kunne sige, at Gajus jo bagefter kunne tillade ham at leve videre. Det behøvede Canus ikke at frygte: i den slags sager var Gajus' ordholdenhed notorisk. Skulle man tro, at han tilbragte de ti dage indtil fuldbyrdelsen uden nogen form for angst? Det er utroligt, hvad den mand sagde og gjorde og med hvilken sindsro. Han spillede brætspil, da centurionen i spidsen for skaren~~

og sætte en bedrøvet mine op, når en anden begraver sit barn; og er det én selv, ulykken rammer, bør man også kun give så meget udtryk for smerte, som naturen og ikke som konventionen kræver. Mange udgyder nemlig tårer for at vise det, og har tørre øjne når de ingen tilskuere har, thi de anser det for upassende ikke at græde, når andre gøre det; så dybt har den sygdom: at være afhængig af andres mening, slået rod, at selv smerten, det mest umiddelbare af alt, kan vises på skrømt.

xvi. Den følgende overvejelse plejer ikke uden grund at virke nedslående og beklemmende. Når de gode kommer ulykkeligt af dage, når Sokrates tvinges til at dø i et fængsel, Rutilius til at leve i landflygtighed, Pompejus og Cicero til at strække hals for deres egne klienter,* og Cato, moralens levende billede, til at styrte sig i sit sværd og gøre det åbenbart, at det ikke blot er ude med ham, men også med staten, så må man nødvendigvis lade sig gå på af, hvor uretfærdigt lykken uddeler sin løn. Og hvad tør man vel håbe for sig selv, når man ser de bedste udsat for det værste? Alligevel: se hvordan enhver af dem har båret sin lod, og, hvis de har været stærke, har du grund til at ønske dig samme sjælsstyrke, men hvis de er gået kvindagtigt og modløst til grunde, er intet gået tabt. Enten har de ved deres tapperhed gjort sig værdige til din beundring eller ved deres modløshed gjort sig uværdige til din beklagelse. Thi det er stor skam, hvis de største mænd ved deres frygtløse død gør os andre frygtsomme. Lad os prise enhver, der er lovprisning værd og sige: „Jo taprere, jo lykkeligere! Du har undgået alle tilskikkelser, misundelse, sygdom; du er kommet ud af fangenskab; i gudernes øjne har du ikke fortjent en ond lykke, men fortjent at være forskånet for flere ulykker.“ Det er jo dem, der unddrager sig og i selve døden skotter til livet, der må skubbes med

magt. Jeg vil ikke begræde nogen, der selv er glad, og ikke nogen, der selv græder, thi den første har på forhånd tørret tårerne bort, og den anden har med sine egne tårer gjort sig uværdig til andres. Skal jeg græde over, at Hercules brænder sig selv levende, at Regulus gennembores af så mange nagler, eller at Cato selv gør sit sår dybere. De har jo alle, ved at ofre lidt af deres livstid, forstået at opnå evigt liv og er ved deres død blevet uødelige.

xvii. Det kan også give rigelig anledning til bekymring, hvis man ængsteligt stiller sig an og aldrig viser sig naturlig for nogen, sådan som manges liv er, uægte, anlagt på at tage sig ud: så må man jo altid døje med at overvåge sig selv og frygte at blive overrasket i en anden attitude end den sædvanlige. Og vi tør aldrig slække opmærksomheden, når vi tror os bedømt, hver gang vi føler os betragtet. Der tilstøder os jo mangt og meget, der stiller os blot mod vor vilje, og selv om en sådan selvovervågen er effektiv, er det dog hverken en behagelig eller tryk tilværelse altid at leve bag maske. Hvor frydefuld er derimod ikke en oprigtig og kunstløs naturlighed, der ikke har noget at skjule med sine manerer!

Rigtignok risikerer man også at blive foragtet, hvis man lægger alt åbent for alle, thi der er ikke så få, der afskyr alt, hvad de har let adgang til. Men det gode i os risikerer ikke at miste i værdi ved at komme andres øjne nær, og det er bedre at blive foragtet for naturlighed end at døje med evig forstillelse. Man må imidlertid vide, hvor grænsen går: der er stor forskel på ligefremhed og ligegyldighed. Man må tit trække sig ind i sig selv, thi omgang med mange forskellige forstyrrer ligevægten og vækker lidenskaberne og får de ømme punkter og ulægte sår i sjælen til at bulne op. Man skal altså ikke vælge imellem, men

skifte mellem ensomhed og selskabelighed; ensomhed kan få os til at savne mennesker, selskabelighed kan få os til at savne os selv, og det ene skal være middel mod det andet: vor afsky for de mange kureres af ensomhed, vor lede ved ensomhed af de mange.

Sindet skal heller ikke altid holdes i samme anspændte tilstand, men have lejlighed til adspredelse. Sokrates skammede sig ikke over at lege med børn, Cato lavede sjælen op med vin, når den var besværet af politiske bekymringer, og Scipio bevægede sig, skønt triumfator og soldat, gerne i dansetakt, ikke med de slatne spjæt, der nu er på mode blandt slappe mandfolk, hvis gang ligefrem er mere feminin end kvinders, men sådan som vore forfædre ved kamplegene og højtiderne plejede at danse på mandig vis, uden at sætte noget af deres værdighed til, selv om de blev iagttaget af fjenden. Ånden skal have lov at slappe af: efter et hvil rejser den sig desto stærkere og spændstigere. Ligesom frugtbare marker ikke må drives for hårdt, thi de udpines snart, hvis de uafbrudt skal bære frugt, således nedbrydes åndens energi af vedholdende arbejde; afspændt og afslappet kommer den snart til kræfter, mens stadig åndsanspændelse fører til en vis sløvhed og slaphed. Mennesker ville heller ikke drages så stærkt i den retning, hvis der ikke var en vis naturlig nydelse forbundet med leg og spil. Men for hyppig hengivelse hertil berøver ånden al dens vægt og styrke, — således behøver man jo også søvn for at være i vigør, men lader man den fortsætte dag og nat, er det døden. Der er stor forskel på afslapning og slaphed. Lovgiverne har indført festdage for at samle mennesker om fælles forlystelser og give dem et nødvendigt pusterum mellem arbejdsdagene, og skønsomme mænd har givet sig selv månedlige fridage eller delt hver dag mellem fritid og arbejdstid. Således husker jeg, at den store taler Asinius Pollio ikke lod nogen sag lægge

beslag på sig efter den tiende time* og end ikke læste breve efter dette tidspunkt, for at de ikke skulle give anledning til ny bekymring, men brugte et par timer på at få hele dagens træthed til at lægge sig. Nogle har indskudt en pause midt på dagen og udsat de mindre væsentlige opgaver til eftermiddagstimerne. Vore forfædre forbød, at nye sager blev forelagt i senatet efter den tiende time. Soldaterne står kun på vagt en del af natten, og de, der har været på ekspedition, har natten fri. Man må også være forstående over for ånden og unde den ro en gang imellem, hvad den har godt af og trives ved. Man bør spadsere i det fri, for at ånden kan udvides og opløftes under åben himmel og i frisk luft; undertiden kan en køretur, en rejse, en miljøforandring skænke styrke, undertiden et muntert lag med lidt rigeligere drikkevarer end ellers. En sjælden gang kan man også lade det komme til en rus, ikke for at blive sindsformørket, men for at blive mindre sindsoprevet, thi den kan skylle bekymringerne bort og bevæge sjælen fra grunden og ikke blot modvirke forskellige sygdomme, men også tungsind; *Liber** hedder vinens opfinder jo, ikke fordi han løser tungen, men fordi han løser sjælen af bekymringernes trældom, befrier og opliver den og giver større vovemod. Men ligesom friheden må også vinen nydes med måde for at være sund.

Solon og Arkesilaos menes at have været forfaldne til vin, Cato har man beskyldt for drukkenskab — og gør således snarere denne last anstændig end Cato uanstændig. Man må ikke lade det ske for tit for ikke at give sjælen en dårlig vane, men en gang imellem må den have lov at skeje ud i overgivenhed og tøjlesløshed og lægge den triste ædruelighed af sig for en tid. Thi hvis vi skal tro den græske digter, er det „til tider dejligt at gå fra forstanden,“ og hvis vi skal tro Platon „banker den, der er ved samling, forgæves på poesiens porte,“ og hvis vi skal

tro Aristoteles har der „aldrig været et stort geni uden et stænk galskab“.* Tale i den store stil og ud over det almindelige kan kun det bevægede sind. Når det foragter det dagligdags og normale og lader sig løfte af hellig begejstring, først da kan det synge med mere end dødelig røst. Nå det høje og svært tilgængelige kån ingen, der ikke er ude af sig selv: det er nødvendigt at afvige fra det normale og lade sig rive med og sætte tænderne i bidslet og tage magten fra rytteren og føre ham med derop, hvor han ikke havde povet sig hen af sig selv.

Dette er, min kære Serenus, nogle midler til sindsroens bevarelse og genoprettelse og beskyttelse mod lasternes snigløb. Men glem ikke, at intet af alt dette er nok til at gøre en så skrøbelig ting modstandsdygtig, medmindre en stadig og spændt opmærksomhed overvåger den vaklende sjæl.

Noter

OM VREDE

- S. 21 ~~Den mindreårige ægyptiske konge, Ptolemæus den 14., der på sine formynderes, Theodotos' og Achilles', råd lod Pompejus dræbe, da han søgte tilflugt i Alexandria efter nederlaget til Cæsar i 48 f.K.~~
- s. 26 ~~Ovid: Forvandlingerne, I, 144-48.~~
- s. 37 ~~Lovenc, 666a (Platons Skrifter, udg. ved Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. IX, s. 68).~~
- s. 39 ~~En slave, der havde opsyn med barnet.~~
- s. 51 ~~Homer: Iliaden, XXIV, 479-80.~~
- s. 54 ~~Vergil: Æneiden, VIII, 702-3 (Vergils Æneide, oversat af Johannes Loft, 1964, s. 195). Seneca citerer, lidt forkert, efter hukommelsen.~~
- s. 55 ~~Sofokles: Ajax.~~

OM MILDHED

- s. 59 ~~Den overleverede tekst er her dunkel, og de lærde er uenige om hvordan den skal tydes. Men i afsnit handler især om den humane fyrste.~~
- s. 61 ~~Q. Mucius Scævola og M. Curtius, som Livius beretter om i sin Roms historie, hhv. II, 12 og VII, 6.~~
- s. 61 ~~Vergil: Georgica, IV, 212-13 (om bierne og deres „konge“).~~
- s. 63 ~~Pompejus, Balbus og Marcellusteatret, der tilsammen havde plads til ca. 70.000.~~
- s. 64 ~~Kun offerpræsten, haruspex, måtte komme hvor et lyn var slået ned; han indhegnede stedet og begravede dem der var ramt af lynet.~~
- s. 66 ~~Augustus (f. 63 f.K.) var 19, da han lod konsulerne Hirtius og Pansa, henrette, og 20, da han, sammen med Antonius og Lepidus, dannede det andet triumvirat og lod sine politiske mod-~~

- standere erklære fredløse, *proscribere*. Hans „egen regeringstid“ begyndte efter slaget ved Actium i 31 f.K.
- s. 67 Disse attentatforsøg havde fundet sted i hhv. 40, 30, 22 og 20 f.K.; den nævnte Lepidus var søn af triumviren.
- s. 69 D.v.s. de, der havde adgang uden for modtagelsestiden.
- s. 69 De nævnte var oprindelig Augustus modstandere; Domitius var Neros oldefar, Cicero var søn af taleren, der hørte til de prosciberede.
- s. 69 Augustus var efter sin død af senatet blevet ophøjet til gud; i 2 f.K. havde han modtaget hædersnavnet „fædrelandets fader“.
- s. 70 Ved Sicilien blev Sextus Pompejus' flåde besejret i 36 f.K.; Perugia (Perugia) blev erobret i 40, 300 senatorer og 2000 ridere blev ofret ved Julius Cæsars alter på årsdagen, d. 15. marts, for hans død.
- s. 72 Fra tragedien „Atreus“ af Accius; Sueton fortæller at både Tiberius og Caligula bekendte sig til dette slag-ord. Jfr. s. 88.
- s. 75 Marseille.
- s. 76 Fadermordere blev syet ind i en lædersæk, undertiden sammen med slanger og andre dyr, og kastet i floden, jfr. s. 83.
- s. 78 D.v.s. en gude- eller kejserstatue.
- s. 80 Juppiter havde navn af den bedste og største, *Optimus Maximus*.
- s. 83 Claudius, der tog Neros mor Agrippina til ægte og adopterede ham, i 50. Jfr. Sueton: Claudius, 34. Den nævnte straf for fader- og modermord vides første gang eksekveret i 102 f.K.
- s. 83 Slaver blev straffet med døden på korset.
- s. 87 Egekransen blev oprindelig givet til en soldat, der frelste en kammerat og dræbte hans fjende i kamp. På Senecas tid blev den symbol på borgersind og anbragt på bagsiden af guld- og sølvmonterne.
- s. 88 Det var en almindelig forestilling at tidsaldrene blev ringere og ringere indtil den sluttelige verdensundergang; i den første kejsertid levede håbet om at guldalderen ville vende tilbage, uden verdensundergang.
- s. 88 Verset, hvis oprindelse er ukendt, citeres af flere oldtidsforfattere; Sueton (Nero, 38) lader Nero kommentere: „Nøj, allerede mens jeg lever.“

- s. 89 En civilproces begyndte med at de stridende parter fremlagde sagen for prætoren, der præciserede den i en „formula“ der bestemte sagens videre forløb.

OM SINDSRO

- s. 97 *Fasces* var de bundter af kviste eller stave (med en økse i midten) som liktorene bar foran øvrigheds personer som symbol på deres myndighed. – Konsulerne bar toga med purpurbræmme.
- s. 102 Iliaden XXIV, 10–11.
- s. 103 Lukrets: *De rerum natura*: Om naturen, III, 1066.
- s. 104 Prætorerne var efter konsulerne de højeste embedsmænd; jfr. note til s. 89.
- s. 106 En halvcirkelformet forhøjning, som embedsmændene – oprindeligt tribunerne – sad på under udøvelsen af deres embede.
- s. 106 De højeste embedsmænd i hhv. Rom, visse græske byer og Karthago.
- s. 107 De adeliges råd.
- s. 114 I 47 f.K.
- s. 118 Cicero: *Pro Milone*, 92.
- s. 119 Konsulernes, augurerens og patriciernes værdighedstegn; augurerne tog varsler, især af fuglenes adfærd.
- s. 126 Mindre bemidlede borgere, der stod i økonomisk afhængighedsforhold til de bedre stillede og til gengæld støttede dem, f.eks. ved valgene.
- s. 129 Ca. kl. 16.
- s. 129 Liber, d.v.s. „fri“, gammel italisk gud, der blev identificeret med Bacchus og Dionysos.
- s. 130 Den græske digter er ukendt; Platon: *Faidros* 245 a (Platons Skrifter, VI, s. 37); Aristoteles: *Problem.* 30, 1.